

Г. П. ЛАТУШКА

**ЯК СКАЗАЦЬ НЕ ПА-БЕЛАРУСКУ І ПА-ЧЭШСКУ:
КАМУНІКЕМЫ АДМОЎЯ**

Самая важная функцыя мовы – камунікатыўная. Але не кожны ўмее правільна весці камунікацыю, згаджацца з суразмоўцам ці адмаўляць яму. Таму звернемся да аднаго з відаў нячленнага сказа – камунікем. Услед за расійскім даследчыкам В. Ю. Мелікіянам, пад камунікемамі мы разумеем наступнае: «Камунікема – гэта камунікатыўная непрэдыкатыўная граматычна нячленная адзінка сінтаксісу, лексічна непранікальная і неразвітая, пазбаўленая намінатыўнай функцыі і цалкам ідыяматычная, якая ўяўляе сабой слова ці спалучэнне слоў, характарызуецца наяўнасцю моўнай прэпазіцыі і нерасчлянёна выражае пэўны непаняцыйны сэнсавы змест (г. зн. не роўны суджэнню), не ўзнаўляе структурных схем сказа і не з’яўляецца іх рэгулярнай рэалізацыяй, па асаблівых правілах спалучаецца з іншымі выказваннямі ў тэксце і выконвае рэактыўную, валюнтатыўную, эмацыйна-ацэначную, эстэтычную і інфармацыйную функцыі» [5, с. 72].

Асобнай увагі, на наш погляд, заслугоўваюць камунікемы, ядро лексічнага значэння якіх – ‘сцвярджэнне – адмоўе’. У дыялагічнай еднасці рэпліцы-стымулу ўласціва аб’ектыўная мадальнасць, звязаная з выражэннем стаўлення да пэўнага факта рэчаіснасці. Асаблівасць жа рэплікі-рэакцыі ў тым, што ёй уласціва суб’ектыўная мадальнасць, звязаная з выражэннем стаўлення асобы да выказвання. Гэта значыць, моўца, выказваючы згоду/нязгоду, можа рэалізаваць і сваё ўнутранае перакананне, не зумоўленае рэплікай-стымулам. Суб’ектыўная мадальнасць узнаўляе ўнутраны стан моўцы, што абумоўлівае наяўнасць вялікай колькасці мадальных адценняў (тэмбраў) для перадачы згоды/нязгоды [1, с. 83]. Дзякуючы гэтаму, камунікатыўныя адзінкі адмоўя можна класіфікаваць пэўным чынам і размясціць па прынцыпе адваротнай градацыі – ад цвёрдага адмоўя да няўпэўненага. Аднак градацыя адмоўя ў такой класіфікацыі некатэгарычная, у пэўнай ступені суб’ектыўная (напрыклад, наступныя адзінкі вельмі цяжка размясціць у градацыйным парадку: *Ніколі!; Баста!; І слухаць не хачу!*).

Атрымліваецца, для таго, каб адмовіць суразмоўцу, у маўленні існуе шмат формаў. Акрамя звыклага спосабу (адмоўе *не ў* беларускай і *ne* у чэшскай мовах), гэта можна зрабіць па-іншаму, з жартам, як змякчаючы адмоўе, так і ўзмацняючы яго негатыўную канатацыю. Да таго ж, значэнне камунікем і яго адценні моцна залежаць ад невербальных сродкаў перадачы эмоцый (мімікі, жэстаў), інтанацыі і кантэксту.

У прыведзенай ніжэй табліцы намі пададзены некаторыя беларускія і чэшскія камунікемы адмоўя ў парадку памяншэння ўпэўненасці адмоўя.

Беларуская мова	Чэшская мова
<p>Божа барані! <i>Каб ты толькі пабачыў, як жахліва выглядае цяпер некла, як там змрочна і няўтульна! – Божа Барані!</i> (С. Кавалёў. Стомлены д’ябал). Тэмбр ‘перасцярога’, ‘сполах’; <i>Гэта нават цікава, калі, вядома, нядоўга і без дзёрзкасці. – Божа мяне барані!</i> (А. Петрашкевіч. «Прарок для айчыны»). Тэмбр ‘іронія’</p>	<p>Kdepak! – Яшчэ чаго! <i>Hugo, otec mluví o rodině, to ani nevstaneš? – Kdepak!</i> (V. Havel. Zahradní slavnost). Тэмбр ‘катэгарычнасць’, ‘пагарда’, ‘абурэнне’</p>
<p>Праваліўся б ты! <i>Ja-ja... arbeiten, Margarita, arbeiten... – Праваліўся б ты са сваім арбайтам!</i> (А. Петрашкевіч. Напісанае застаецца). Тэмбр ‘злосць’, ‘нянавісць’, ‘раздражненне’</p>	<p>Tak dost! – Ды хопіць! <i>Tma, klid, věčný, nekonečný, absolutní klid. – Tak dost!</i> (V. Havel. Asanace). Тэмбр ‘раздражненне’, ‘злосць’, ‘нецярыплінасць’</p>
<p>Пайшоў ты! <i>Падараваць электрабрытву? – Пайшоў ты!</i> (А. Дудараў. Парог). Тэмбр ‘злосць’, ‘раздражненне’</p>	<p>Nesmysl! – Лухта! <i>Miluje vás – Mě? Nesmysl!</i> (V. Havel. Asanace). Тэмбр ‘здзіўленне’, ‘пратэст’, ‘абурэнне’</p>
<p>Ніколі! <i>Лепш было б зрабіць гэта з нашае волі, з нашае ласкі і нашага благаславаення. – Ніколі!</i> (А. Петрашкевіч. Прарок для айчыны). Тэмбр ‘катэгарычнасць’, ‘узрушанасць’</p>	<p>To je hloupost! – Гэта глупства! <i>Nehleď k tomu, že jsem starý. – To je hloupost!</i> (V. Havel. Largo desolato). Тэмбр ‘здзіўленне’, ‘абурэнне’</p>
<p>Баста! Баста! <i>Я дзіця свайёй эпохі, што носіць імя Адраджэнне, і быць вальнадумцам не толькі маё прызванне, але і мой абавязак перад Айчынай, мая найяснейшая каралева. – Баста! Баста!</i> (А. Петрашкевіч. Прарок для айчыны). Тэмбр ‘катэгарычнасць’</p>	<p>No to se nesmí!! – Не смець!! <i>Pane řiditel, může se říkat panu řiditeli august? – No to se nesmí!!</i> (P. Kohout. August, august, august). Тэмбр ‘злосць’, ‘раздражненне’, ‘катэгарычнасць’, ‘абурэнне’</p>
<p>І слухаць не хачу! <i>Дай мне апошні шанец! – І слухаць не хачу!</i> (С. Кавалёў. Стомлены д’ябал). Тэмбр ‘злосць’, ‘катэгарычнасць’</p>	<p>Vás se to netýká! – Вас гэта не тычыцца! <i>Ted’ ale ta přikrost k tobě patří a je dobře, že nás takhle vidíš. – Vás se to netýká!</i> (V. Havel. Asanace). Тэмбр ‘раздражненне’, ‘злосць’, ‘пагарда’</p>
<p>Брэшаш! <i>Усё трэба рабіць з лёгкай душой... – Брэшаш!</i> (А. Дудараў. Вечар). Тэмбр ‘злосць’, ‘раздражненне’, ‘недавер’, ‘грубасць’</p>	<p>Nech mě! – Пакінь мяне! <i>Luiso! – Nech mě!</i> (V. Havel. Asanace). Тэмбр ‘раздражненне’, ‘злосць’, ‘нецярыплінасць’, ‘стома’</p>

Беларуская мова	Чэшская мова
Кінь (ты)! <i>Доўга ты яшчэ пражывеш, Васіль... – Кінь ты!</i> (А. Дударэў. Вечар). Тэмбр ‘горыч’, ‘расчараванне’	Dej mi pokoj – Пакінь мяне ў спакоі <i>Zuzano. – Dej mi pokoj</i> (V. Havel. Largo desolato). Тэмбр ‘раздражненне’, ‘нецярплівасць’, ‘злосць’, ‘пагарда’
Гэтага не можа быць! <i>Скарына пераклаў Біблію з лаціны на мову гэтых белых русінаў ці ліцвінаў. – Гэтага не можа быць!</i> (А. Петрашкевіч. Напісанае застаецца). Тэмбр ‘расчараванне’, ‘сполах’, ‘узрушанасць’	Zbláznil ses? – Ты з глузду з’ехаў? <i>Proč se nejdeš někdy projít? – Zbláznil ses?</i> (V. Havel. Largo desolato). Тэмбр ‘здзіўленне’, ‘іронія’
Дзе там! <i>А ты хіба не меў такога намеру? – Дзе там! Калі хочаш ведаць, я не першы раз вешаюся</i> (С. Кавалёў. Стомлены д’ябал). Тэмбр ‘прыкрасць’, ‘шкадаванне’	Ale vůbec ne! – Зусім не! <i>Znamená to tedy, že se mám přejmenovat? – Ale vůbec ne!</i> (V. Havel. Largo desolato). Тэмбр ‘катэгарычнасць’, ‘упэўненасць’, ‘пратэст’
Не-не-не! <i>Давай! – Не-не-не! Табе радасць, дык ты ўжо і мяне парадуй...</i> (А. Дударэў. Вечар). Тэмбр ‘гуллінасць’	Naopak! – Наадварот! <i>Což to samo není pro vás velkou posilou? – Naopak!</i> (V. Havel. Largo desolato). Тэмбр ‘паспешлівасць’, ‘сполах’
Не! Не! (з узростаючым хваляваннем) <i>Мабыць, аднафамілец... – Не! Не! Паліто ў нас было адно на двух...</i> (А. Дударэў. Парог). Тэмбр ‘узрушанасць’; падваенне адмоўнай часціцы звязана са з’яўленнем новай думкі	Přeháníte! – Перабольшваецца! <i>Otevřely mi tak nějak oči – Přeháníte!</i> (V. Havel. Largo desolato). Тэмбр ‘недавер’, ‘пагарда’
Не-не <i>Калі ты баязлівы, забудзься пра грошы, пра Аганку і заставайся ўсё жыццё лакем. – Не-не, кажы далей, пане!</i> (С. Кавалёў. Звар’яцелы Альберт). Тэмбр ‘паспешлівасць’, ‘страх’	Na tom nezáleží – Гэта не важна <i>Můžu se zeptat, co teď říkáte? – Na tom nezáleží</i> (V. Havel. Largo desolato). Тэмбр ‘недавер’
Не-а! <i>Ты ведаў яго, ці што? – Не-а!</i> (А. Дударэў. Парог). Тэмбр ‘гуллінасць’ + часта невербальны сродак выражэння эмоцый – адпаведны рух галавой	Ne, ne! – Не, не! <i>Uřízneme ji – Ne, ne!</i> (P. Kohout. August, august, august). Тэмбр ‘сполах’, ‘паспешлівасць’
Э, не <i>Я вас забяру з сабой, у рай. – Э, не, нам твой рай не свеціць і не грэе</i> (С. Кавалёў. Стомлены д’ябал). Тэмбр ‘перасцярога’, ‘раздум’е’, ‘іронія’	To nejde – Так не пойдзе <i>Prostě by tě nezastihli doma. – To nejde</i> (V. Havel. Largo desolato). Тэмбр ‘незадаволенасць’.
Не <i>Кінь, Яська, выдурняцца, хадзем вып’ем. – Не, не пайду</i> (С. Кавалёў. Стомлены д’ябал)	Ani ne = Ані <i>A je to těžký, pane kapelník? – Ani ne, August</i> (P. Kohout. August, august, august). Тэмбр ‘упэўненасць’

Беларуская мова	Чэшская мова
<p>Наўрад! <i>Ну, а пахаваць яго паспелі? – Наўрад!</i> (А. Дударай. Парог). Тэмбр ‘упэўненасць’, але магчыма наяўнасць адваротнага варыянту</p>	<p>Ne – opravdu ne – Не – насамрэч не <i>Tak vidíte! – Ne – opravdu ne</i> (V. Havel. Asanace). Тэмбр ‘паспешлівасць’, ‘здзіўленне’)</p>
<p>Ды не, не можа быць... <i>Нябожчык я! – Ды не, не можа быць...</i> (А. Дударай. Парог). Тэмбр ‘хваляванне’, ‘расчараванне’, ‘сумненне’</p>	<p>Já na to tak nemyslím... – Я так не думаю... <i>A nezdá se vám moc bledý? – Já na to tak nemyslím...</i> (A. Goldflam. Návrat ztraceného syna). Тэмбр ‘няўпэўненасць’, ‘задумлівасць’</p>
<p>Ай, ладна табе! <i>А мышэй мне лавіць у тваёй хаце не трэба будзе? – Ай, ладна табе!</i> (А. Дударай. Вечар). Тэмбр ‘гуллівасць’, ‘прымірэнне з сітуацыяй’</p>	<p>Já na to kašlu – Чхаў я на ўсё <i>Pozor, pane, to je naše! Vid', Jaroušku? – Já na to kašlu</i> (A. Goldflam. Návrat ztraceného syna). Тэмбр ‘пагарда’, ‘абыякавасць’</p>

Адны і тыя ж камунікатыўныя адзінкі, вымаўленыя з рознай інтанацыяй (з рознай сілай голасу, розным тэмпам), маюць рознае значэнне. У тэкстах можна меркаваць пра інтанацыю па знаках прыпынку. Напрыклад, адмоўе *Ne!* мае тэмбр ‘катэгарычнасць’ у параўнанні з *Ne*, а ў камунікеме *Ne...* наяўны тэмбр ‘разгубленасць’, ‘абыякавасць’, ‘задумлівасць’. Вялікае значэнне мае таксама колькасць адмоўных часціц і іх напісанне, параўн.: *He-не-не!*; *He-не*; *Ne, ne*; *Ne* і г. д. Што датычыць тэмбраў, вызначыць іх адназначна немагчыма, бо яны з’яўляюцца суб’ектыўнымі і залежаць ад кантэксту.

На эмацыйнасць і тэмбры выказвання ўплываюць гendarныя і ўзроставыя прыкметы моўцаў. Так, напрыклад, камунікема *Ой, не ў мове жанчын* мае большы спектр значэнняў і ўжываецца часцей [1, с. 108]. Камунікема *Э, не часцей ужываецца людзьмі сярэдняга і старэйшага ўзросту*, а ў асяродку моладзі часта наяўныя свае формы адмоўя.

ЛІТАРАТУРА

1. Доўгаль А. Сродкі выражэння эмоцый у сучаснай беларускай мове. – Мінск, 2008.
2. Дударай А. А. Князь Вітаўт: п’есы. – Мінск, 2006.
3. Звон – не малітва: п’есы / уклад. І. Дабрыян. – Мінск, 2008.
4. Меликян В. Ю. Об одном из типов нечлененных предложений и его эстетических функциях// Русский язык в школе. – 1999. – № 2. – С. 94—107.
5. Меликян В. Ю. Современный русский язык. Синтаксис нечлененного предложения. – Ростов на Дону, 2004.
6. Напісанае застаецца: сучасная беларуская драматургія. – Мінск, 2011.
7. Сучасная беларуская драматургія: традыцыі і наватарства. – Мінск, 2003.
8. Goldflam A. Pisek a jiné kousky. – Větrné mlyny, 2010.
9. Havel V. Zahradní slavnost. – Větrné mlyny, 2010.
10. Kohout P. August, august, august. – Větrné mlyny, 2006.